

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Державна установа «Центральний методичний кабінет
підготовки молодших спеціалістів» МОЗ України

ПОГОДЖЕНО	ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор Державної установи «Центральний методичний кабінет підготовки молодших спеціалістів МОЗ України»	Заступник Директора Департаменту кадрової політики, освіти, науки та запобігання корупції МОЗ України
 Т.І. Чернишенко	 О.П. Волосовець

НЕВІДКЛАДНІ СТАНИ В АКУШЕРСТВІ ТА ГІНЕКОЛОГІЇ

ПРОГРАМА

для вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів
I—III рівнів акредитації за спеціальністю
5.12010101 «Лікувальна справа»

Київ
2011

НЕВІДКЛАДНІ СТАНИ В АКУШЕРСТВІ ТА ГІНЕКОЛОГІЇ

Укладачі:

Л.В. Сікержинська — викладач вищої категорії Вінницького медичного коледжу ім. акад. Д.К. Заболотного;
О.А. Куцмай — викладач акушерства та гінекології Вінницького медичного коледжу ім. акад. Д.К. Заболотного.

Програму розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії акушерства та гінекології Вінницького медичного коледжу ім. акад. Д.К. Заболотного 30 серпня 2011 р., протокол № 1.

Програму розглянуто і схвалено на засіданні опорної циклової комісії з акушерства та гінекології Кримського вищого навчального закладу "Кримський медичний коледж" 13 жовтня 2011 р., протокол № 3.

Рецензенти:

О.В. Булавенко — завідувач кафедри акушерства та гінекології № 2 Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова, доктор мед. наук, доцент;

А.Г. Фесун — головний лікар Вінницького клінічного пологового будинку № 2;

І.Б. Назарова — викладач-методист, викладач вищої категорії, голова опорної циклової комісії з акушерства Кримського вищого навчального закладу "Кримський медичний коледж", заслужений працівник освіти АРК.

© МОЗ України, 2011

© ВСВ "Медицина", 2011

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Національна програма реформування охорони здоров'я в Україні передбачає підвищення ролі первинної ланки медичної допомоги, наближення її до населення.

Це зумовлює підвищення ролі фельдшера, на якого покладатиметься здійснення зазначеної програми.

Навчальну програму з дисципліни "Невідкладні стани в акушерстві та гінекології" складено для вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів I—III рівнів акредитації за спеціальністю 5.12010101 "Лікувальна справа" відповідно до складових галузевих стандартів вищої освіти — ОКХ і ОПШ, затверджених МОН України і МОЗ України в 2011 р., та навчальних планів 2011 р.

Навчальним планом передбачено вивчення невідкладних станів в акушерстві та гінекології, адже в сільській місцевості, бригадах швидкої та невідкладної медичної допомоги саме фельдшером доведеться надавати долікарську допомогу вагітним, роділлям, породіллям, жінкам із гострою гінекологічною патологією.

Для вивчення дисципліни "Невідкладні стани в акушерстві та гінекології" передбачено 81 год, з них лекції — 49, навчальна практика під керівництвом викладача — 32, самостійна робота — 32 год.

Програмою передбачено практичні заняття та самостійна робота студентів з додатковою літературою та в тренажерних кабінетах. Навчальну практику рекомендується проводити в кабінетах доклінічної практики, тренажерних кабінетах і на клінічних базах, що створює оптимальні умови для закріплення студентами теоретичних знань і відпрацювання ними практичних навичок.

Фельдшери повинні вміти надавати кваліфіковану долікарську медичну допомогу, виконувати складні медичні маніпуляції з метою надання невідкладної допомоги.

Перед викладачем стоїть відповідальне завдання виховувати у студентів дисциплінованість, спостережливість, співчуття, чуйність, милосердя і, головне, високу відповідальність за кожну свою дію як медичного працівника. У програму включено питання охорона праці в галузі.

Після вивчення дисципліни **студенти повинні знати:**

- медичну деонтологію, роль фельдшера в охороні здоров'я матері і дитини;
- методи обстеження вагітних, роділля, породілля, гінекологічних хворих;
- ускладнення вагітності і пологів, які можуть призвести до екстремальних станів в акушерстві;
- основні форми гінекологічних захворювань, які можуть бути причиною синдрому гострого живота в гінекології.

Студенти повинні вміти:

- провести обстеження вагітних, роділля, породілля і гінекологічних хворих;
- оцінити стан хворих;
- проводити необхідні реанімаційні заходи під час і після пологів;
- надавати невідкладну допомогу гінекологічним хворим, вагітним і роділлям.

Студенти мають бути поінформовані про:

- основні принципи організації акушерської та гінекологічної допомоги на сучасному етапі;
- досягнення медицини, що втілюються в практику охорони здоров'я;
- нові методи діагностики з виявлення акушерської та гінекологічної патології;
- наказ МОЗ України "Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги";
- питання охорони праці та охорони праці в галузі невідкладної допомоги в акушерстві та гінекології.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин			
		Загальний обсяг	Лекції	Навчальна практика під керівництвом викладача	Самостійна робота
1	Невідкладна допомога під час пологів поза лікувальним закладом	4	—	4	—
2	Невідкладна допомога при патологічних пологах	9	—	5	4
3	Невідкладна допомога при тяжких формах пізніх гестозів	8	—	4	4
4	Невідкладна допомога при кровотечах під час вагітності	8	—	4	4
5	Невідкладна допомога при кровотечах під час пологів	8	—	4	4
6	Невідкладна допомога при кровотечах у післяпологовий період	8	—	4	4
7	Невідкладна допомога в разі пологового травматизму	6	—	4	2
8	Невідкладна допомога при дистрес-синдромі у плода	4	—	4	—
9	Невідкладна допомога при позаматковій вагітності	4	—	4	—
10	Невідкладна допомога у випадку гострого живота в гінекології	6	—	4	2
11	Невідкладна допомога при профузних маткових кровотечах і травмах статевих органів	8	—	4	4
12	Невідкладна допомога при перитоніті та пельвіоперитоніті	6	—	4	2
13	Охорона праці в галузі	2	—	—	2
Усього		81	—	49	32

Примітка. Години для самостійної роботи студентів розподіляють за темами предметні (циклові) методичні комісії навчальних закладів.

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Невідкладна допомога при патологічних пологах	4
2	Невідкладна допомога при тяжких формах пізніх гестозів	4
3	Невідкладна допомога при кровотечах під час вагітності	4
4	Невідкладна допомога при кровотечах під час пологів	4
5	Невідкладна допомога при кровотечах у післяпологовий період	4
6	Невідкладна допомога в разі пологового травматизму	2
7	Невідкладна допомога при клініці гострого живота в гінекології	2
8	Невідкладна допомога при профузних маткових кровотечах і травмах статевих органів	4
9	Невідкладна допомога при перитоніті та пельвіоперитоніті	2
10	Охорона праці в галузі	2
	Усього	32

ЗМІСТ

Тема 1. Невідкладна медична допомога під час пологів поза лікувальним закладом

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку. Обстеження роділь, визначення терміну вагітності й дати пологів.

Оцінювання стану роділлі, визначення й оцінювання характеру пологової діяльності, визначення членорозміщення плода та просування голівки плода, вислуховування та оцінювання серцебиття плода. Застосування алгоритму під час проведення пологів поза лікувальним закладом. Відпрацьовування приймання пологів на фантомі, активне ведення третього періоду пологів, оцінювання

ознак відокремлення плаценти, огляд посліду на цілість.

Практичні навички:

- підрахунок та оцінювання переймів;
- зовнішнє акушерське обстеження;
- вислуховування серцебиття плода;
- ознаки відокремлення посліду;
- приймання пологів на фантомі;
- оцінювання крововтрати під час пологів;
- активне ведення третього періоду пологів;
- огляд посліду на цілість.

Тема 2. Невідкладна медична допомога при патологічних пологах

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку.

Участь в обстеженні вагітних і роділь з вузьким тазом, тазовим передлежанням плода, поперечним і косим положенням плода, багатоплідною вагітністю.

Відпрацьовування на фантомі діагностики тазового передлежання, прийомів розгинального вставлення голівки плода, відпрацьовування приймання пологів на фантомі в разі неправильних передлежань та вставлень плода.

Практичні навички:

- зовнішнє акушерське обстеження;
- вислуховування серцебиття плода;
- діагностика неправильних положень плода;
- складання планів ведення вагітності з поперечним положенням плода, розгинальним вставленням голівки;
- вимірювання розмірів таза;
- визначення ознак Вастена, Цангенмейстера;
- проведення класичної ручної допомоги (на фантомі);
- проведення ручної допомоги в разі сідничного передлежання (на фантомі).

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Вимоги до проведення патологічних пологів і пологів поза лікувальним закладом.
2. Підготовка до приймання пологів.
3. Оцінювання стану новонародженого за шкалою Апгар (згідно з наказом МОЗ України № 582 від 15.12.2003 р. "Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги").

Тема 3. Невідкладна медична допомога при тяжких формах пізніх гестозів

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку.

Участь у проведенні огляду вагітних з преeklampsією, eklampsією.

Диференціювання різних клінічних форм пізніх гестозів.

Вивчення інтенсивної терапії за тяжких форм гестозу.

Особливості надання першої допомоги в умовах ФАПУ, швидкої медичної допомоги.

Практичні навички:

- уведення роторозширювача;
- застосування язикотримача;
- подання рауш-наркозу;
- схема надання невідкладної медичної допомоги при тяжких формах пізніх гестозів.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Визначення білка в сечі експрес-методом (згідно з наказом МОЗ України № 676 від 31.12.2004 р. "Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги").

Тема 4. Невідкладна медична допомога при кровотечах під час вагітності

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики, у відділенні патології вагітності.

Участь в обстеженні вагітних з передлежанням плаценти, вагітних з перериванням вагітності, з трофобластичними захворюваннями, передчасним відшаруванням нормально розташованої плаценти.

Практичні навички:

- складання набору інструментів для вишкрібання порожнини матки;

- складання схем надання допомоги при масивній кровотечі;
- визначення фактичної кровотрати;
- проведення амніотомії (на фантомі).

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Клінічні симптоми та алгоритм обстеження вагітних з кровотечами під час вагітності (згідно з наказом МОЗ України № 676 від 31.12.2004 р. “Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги”).

Тема 5. Невідкладна медична допомога при кровотечах під час пологів

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та пологовому будинку. Спостереження за веденням III періоду патологічних пологів при порушенні відділення та виділення посліду. Складання плану послідовної невідкладної медичної допомоги при кровотечах.

Практичні навички:

- ознаки відділення плаценти;
- активне ведення III періоду пологів;
- надання невідкладної допомоги при кровотечах в III період пологів;
- ручне відшарування плаценти;
- ручна ревізія порожнини матки.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Оцінювання ознак відшарування плаценти.
2. Алгоритм надання медичної допомоги при кровотечах під час пологів (згідно з наказом МОЗ України № 676 від 31.12.2004 р. “Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги”).

Тема 6. Невідкладна медична допомога при кровотечах у післяпологовий період

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку. Спостереження за веденням післяпологового періоду при порушенні скоротливої діяльності матки та механізму тромбобутворення. Розрахунок фізіологічної та патологічної кровотрати під час пологів та правила відновлення об'єму крові. Наданням невідкладної медичної допомоги.

Практичні навички:

- зовнішній масаж матки;
- перетискання черевної аорти;
- ручне обстеження порожнини матки;
- масаж матки на кулаці.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Методика проведення зовнішнього масажу матки та огляд пологових шляхів у дзеркалах.
2. Алгоритм надання невідкладної медичної допомоги в разі залишення частки плаценти.
3. Алгоритм надання невідкладної медичної допомоги при гіпотонії й атонії матки (згідно з наказом МОЗ України № 676 від 31.12.2004 р. “Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги”).

Тема 7. Невідкладна допомога в разі пологового травматизму

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку. З'ясування причин, які можуть призвести до травм пологових шляхів, розриву матки. Розпізнавання ступенів тяжкості пологової травми. Визначення ролі фельдшера в різних випадках. Надання невідкладної медичної допомоги в разі пологового травматизму.

Практичні навички:

- проведення епізіотомії, перинеотомії (на фантомі);
- огляд шийки матки за допомогою дзеркал (на фантомі);
- проведення тампонади піхви;
- зашивання розривів шийки матки (на фантомі);
- зашивання розривів промежини (на фантомі);
- схема невідкладної медичної допомоги в разі загрози розриву матки.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Групи вагітних з ризиком виникнення розриву матки.
2. Клінічні симптоми ризику розриву матки при диспропорції між плодом і тазом матері та при морфологічних змінах міометрію (згідно з наказом МОЗ України № 582 від 15.12.2003 р. “Про затвердження клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги”).

Тема 8. Невідкладна медична допомога при дистрес-синдромі у плода

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в пологовому будинку. Вивчення методів діагностики та невідкладної медичної допомоги при дистрес-синдромі у плода.

Практичні навички:

- оцінювання новонародженого за шкалою Апгар;
- оцінювання новонародженого за шкалою Сільвермана.

Тема 9. Невідкладна медична допомога при позаматковій вагітності

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в гінекологічному відділенні. Участь в огляді та обстеженні хворих з позаматковою вагітністю в гінекологічному відділенні. Вивчення тактики фельдшера в разі підозри на позаматкову вагітність.

Практичні навички:

- підготовка інструментів для пункції черевної порожнини через заднє склепіння піхви;
- схема невідкладної медичної допомоги при порушеній позаматковій вагітності.

Тема 10. Невідкладна медична допомога у випадку гострого живота в гінекології

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в гінекологічному відділенні. Участь в огляді та обстеженні хворих з апоплексією яєчника, перекрутом ніжки кісточки яєчника. Присутність під час оперативного втручання при екстремальних ситуаціях у гінекології. Спостереження за наданням невідкладної допомоги у випадку гострого живота в гінекології.

Практичні навички:

- складання схема невідкладної допомоги у випадку гострого живота в гінекології;
- підготовка інструментів для пункції черевної порожнини через заднє склепіння піхви.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Апоплексія яєчника.
2. Оцінювання стану пацієнтки при внутрішніх кровотечах у гінекології.

Тема 11. Невідкладна медична допомога при профузних маткових кровотечах і травмах статевих органів

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в гінекологічному відділенні.
Вивчення клінічної картини та методів невідкладної медичної допомоги при профузних маткових кровотечах унаслідок міоми, раку тіла та шийки матки, порушення оваріо-менструального циклу, надання долікарської допомоги.
Вивчення методів невідкладної медичної допомоги при травмах статевих органів.

Практичні навички:

- підготовка інструментів для вишкрібання порожнини матки;
- проведення тампонади піхви.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Міома матки.
2. Злоякісні новоутворення матки.
3. Порушення оваріо-менструального циклу.
4. Оцінка стану пацієнтки при профузній матковій кровотечі.

Тема 12. Невідкладна медична допомога при перитоніті та пельвіоперитоніті

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практичне заняття проводиться в кабінеті доклінічної практики та в гінекологічному відділенні.
Вивчення клінічної картини та методів лікування перитоніту, надання невідкладної медичної допомоги хворим.

Практичні навички:

- підготовка інструментів для пункції черевної порожнини через заднє склепіння піхви.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Алгоритм надання невідкладної медичної допомоги при перитоніті та пельвіоперитоніті.

Тема 13. Охорона праці в галузі

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Індивідуальні засоби захисту медичних працівників.
2. Інфекційна безпека та інфекційний контроль.
3. Види відповідальності за порушення трудової дисципліни.

ПЕРЕЛІК ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

1. Підрахунок та оцінювання переймів.
2. Зовнішнє акушерське обстеження.
3. Вислуховування серцебиття плода.
4. Ознаки відокремлення посліду.
5. Приймання пологів на фантомі.
6. Оцінювання крововтрати під час пологів.
7. Активне ведення третього періоду пологів.
8. Огляд посліду на цілість.
9. Діагностика неправильних положень плода.
10. Складання планів ведення вагітності з поперечним положенням плода, розгинальним вставленням голівки.
11. Вимірювання розмірів таза.
12. Визначення ознаки Вастена, Цангенмейстера.
13. Проведення класичної ручної допомоги (на фантомі).
14. Проведення ручної допомоги в разі сідничного передлежання (на фантомі).
15. Введення ротозширювача.
16. Застосування язикотримача.
17. Подача рауш-наркозу.
18. Схема надання невідкладної медичної допомоги при тяжких формах пізніх гестозів.
19. Підготовка інструментів для вишкрібання порожнини матки.
20. Складання схем надання допомоги при масивній кровотечі.
21. Визначення фактичної крововтрати.
22. Проведення амніотомії (на фантомі).
23. Надання невідкладної медичної допомоги при кровотечах під час третього періоду пологів.
24. Ручне відшарування плаценти.
25. Ручна ревзія порожнини матки.
26. Зовнішній масаж матки.
27. Перетискання черевної аорти.
28. Масаж матки на кулаці.
29. Проведення епізіотомії, перинеотомії (на фантомі).
30. Огляд шийки матки за допомогою дзеркал (на фантомі).
31. Проведення тампонади піхви.
32. Зашивання розривів шийки матки (на фантомі).
33. Зашивання розривів промежини (на фантомі).
34. Схема невідкладної медичної допомоги в разі загрози розриву матки.
35. Підготовка інструментів для пункції черевної порожнини через заднє склепіння піхви.
36. Схема невідкладної медичної допомоги при порушеній позаматковій вагітності.
37. Схема невідкладної медичної допомоги у випадку гострого живота в гінекології.
38. Оцінювання стану новонародженого за шкалою Апгар.
39. Оцінювання стану новонародженого за шкалою Сільвермана.
40. Підготовка інструментів для пункції черевної порожнини через заднє склепіння піхви.
41. Підготовка інструментів для вишкрібання порожнини матки.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Надання невідкладної медичної допомоги під час пологів поза лікувальним закладом.
2. Надання невідкладної медичної допомоги при патологічних пологах.
3. Надання невідкладної медичної допомоги при тяжких формах пізніх гестозів.
4. Причини, клінічна картина та невідкладна медична допомога при передлежанні плаценти.
5. Причини, клінічна картина та невідкладна медична допомога при передчасному відшаруванні нормально розташованої плаценти.
6. Надання невідкладної медичної допомоги при кровотечах під час пологів.
7. Надання невідкладної медичної допомоги при кровотечах у післяпологовий період.
8. Надання невідкладної медичної допомоги в разі загрози розриву матки.
9. Надання невідкладної медичної допомоги при дистрес-синдромі плода.
10. Надання невідкладної медичної допомоги при позаматковій вагітності.
11. Надання невідкладної медичної допомоги при апоплексії яєчника.
12. Надання невідкладної медичної допомоги при перекруті ніжки кістоми.
13. Надання невідкладної медичної допомоги при профузних маткових кровотечах.
14. Надання невідкладної медичної допомоги при пельвіоперитоніті та розлитому перитоніті.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

1. Надання невідкладної медичної допомоги під час пологів поза лікувальним закладом.
2. Надання невідкладної медичної допомоги при патологічних пологах.
3. Надання невідкладної медичної допомоги при тяжких формах пізніх гестозів.
4. Причини, клінічна картина та невідкладна допомога при передлежанні плаценти.
5. Причини, клінічна картина та невідкладна допомога при передчасному відшаруванні нормально розташованої плаценти.
6. Надання невідкладної медичної допомоги при кровотечах під час пологів.
7. Надання невідкладної медичної допомоги при кровотечах у післяпологовий період.
8. Надання невідкладної медичної допомоги в разі загрози розриву матки.
9. Надання невідкладної медичної допомоги при дистрес-синдромі плода.
10. Надання невідкладної медичної допомоги при позаматковій вагітності.
11. Надання невідкладної медичної допомоги при апоплексії яєчника.
12. Надання невідкладної медичної допомоги при перекруті ніжки кістоми.
13. Надання невідкладної медичної допомоги при профузних маткових кровотечах.
14. Надання невідкладної медичної допомоги при пельвіоперитоніті та розлитому перитоніті.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

- Грищенко В.І., Щербина М.О.* Акушерство: підручник. — К.: Медицина, 2009. — 408 с.
- Касевич Н.М., Шаповал К.І.* Охорона праці та безпека життєдіяльності медичних працівників: підручник. — К.: Медицина, 2007. — 224 с.
- Мороз Л.О.* Гінекологія. — К.: Здоров'я, 2002. — 328 с.
- Назарова І.Б.* Невідкладні стани в акушерстві. — К.: Медицина, 2006.
- Назарова І.Б.* Медсестринство в акушерстві. — К.: Медицина, 2008. — 224 с.
- Назарова І.Б., Пісарев А.А., Михайлов О.В.* Медсестринство в гінекології: навч. посіб. — К.: Медицина, 2010. — 248.
- Тарасюк В.С., Кучанська Г.Б.* Охорона праці в лікувально-профілактичних закладах. Безпека життєдіяльності: підручник. — К.: Медицина, 2010. — 488 с.
- Усенко О.Б., Білоус Г.В., Путинцева Г.Й.* Хірургія: підручник. — К.: Медицина, 2010. — 400 с.
- Хміль С.В.* Гінекологія. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2006.
- Хохліч Т.І.* Практикум з гінекології. — К.: Здоров'я, 2000. — 200 с.
- Хміль С.В.* Акушерство. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2008.